

שיעור כללי

עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני

ובענין ערבת המקדש

נעסוק היום בעז"ה בסוגיית הערבה במקדש דרך עיון במימרתו של רבי יוחנן בדף לד. שעשר נטיעות ערבה וניסוך המים הם מהלכה למשה מסיני. נעיון גם בעיקר סוגיית מצוות הערבה במקדש המצויה בפרק רביעי ובמקורות נוספים.

סוגייתנו

- הגמ' בדף לד. מחלוקת אבא שאול וחכמים לגבי דרשת 'וערבי נחל' וראה מה דאיתא בגמ' שחכמים ס"ל כר' יוחנן.
- וראה תוס' בד"ה ואחת למקדש וראה תוס' הרא"ש.
- וראה כפות תמרים על דברי התוס'.

סוגיית מצוות הערבה

- ראה להלן מה. במשנה 'מצוות ערבה כיצד'. וראה בגמ' שם בטעם השם מוצא וראה מ"ש בכפות תמרים שם.
- וראה עוד בדף מה: בטעמו של רבי יוחנן בן ברוקה ושם 'אמר רב הונא טעמיה דריב"ב'. וראה תוס' ד"ה 'אחת ללולב' וראה ריטב"א ופסקי הרי"ד.
- וראה עוד בדף מד. 'אמר ריש לקיש כהנים בעלי מומין' עד מד: 'כאן במקדש כאן בגבולין' ויש לעיון כאן בשני עניינים האחד מחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן והשני ענין שכחום וחזרו ויסדום.
 - במחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן ראה מה שכתב הרמב"ם בספר המצוות ל"ת סט' והשגת רמב"ן ודברי המגילת אסתר.
 - ועוד ראה רמב"ם פ"ז מלולב הלכה כב' ודברי רבנו מנוח.
 - בענין שכחום וחזרו ויסדום ראה רש"י שכתב על פי הדיבור וראה ירושלמי כאן וראה ערוך לנר.

כפות תמרים מסכת סוכה דף לד עמוד א

תוספות ד"ה ואחד למקדש תימא כו'. ויש ליישב תמיהת התוספות דהלכה למשה מסיני לא נקרא אלא מידי דאינו רמוז בכתוב אבל מידי דרמוז בקרא אלא דצריך פירוש זה לא נקרא הלכה למשה מסיני אלא הוי בכלל תורה שבעל פה דהוא פירוש הכתוב ופירוש המקראות לא נקראו הלכה. כל זה רשום בזכרוני מדברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות ויש לי ראייה על זה מסוגיית דריש מועד קטן (דף ד) גבי עשר נטיעות דהלכתא לר"י קראי לר"ע וקשה לר"ע דמפיק לה לתוס' שביעית דבחריש ובקציר מידי אילנות זקנים כתיבי בקרא אלא כיון דרמוז תוס' שביעית בקרא דבחריש ובקציר תשבות החילוק שיש בין אילנות זקנים לנטיעות הוא מכלל פירוש התורה מתורה שבעל פה וזה לא נקרא הלכה אבל לר"י דאין רמוז לתוספי שביעית בכתוב נקרא דין עשר נטיעות הלכה למשה מסיני ולפי זה אבא שאול דנפיק מקרא ערבה ב' אף על גב דלא כתיב מקדש בתורה כיון דרמוז ערבה ב' בפי' הזה מה שהיה במקדש הוא על פי תורה שבעל פה וזה לא נקרא הלכה אלא לרבנן דאין להם רמוז בכתוב לערבה ב' נקרא ערבה השנית דמקדש הלכה למשה מסיני ודוק:

כפות תמרים מסכת סוכה דף מה עמוד א

ק"ק צ"ל לתנא לאשמועינן זה שהיו מביאין ערבה ממקום שנקרא מוצא ותו מה שייכות יש לזה בהדי מצות ערבה ותו מהו זה שהיו מביאים ממוצא והלא בכמה מקומות סביב לירושלים יש ערבה ונראה דנהי דיש ערבה בכמה מקומות באלו היא קצרה והיו צריכים מורביות ענפים שארכם י"א אמה לזקוף אותם בצדי המזבח שכך מצותה כדכתיב אסרו חג בעבותים ולקיים מצוה זו לא היו מוצאים ענפים י"א אמה אלא במקום הנקרא מוצא והיינו דקתני מצות ערבה כלומר של י"א אמה כיצד ולכך פטרו אנשי המקום מהמס שהיו מגדלים ערבה זו בקרקעות שלהם.

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף מה עמוד ב

רבי יוחנן בן ברוקא אומר חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בצדי המזבח כו' אמר רב הונא מאי טעמא דרבי יוחנן דכתיב כפות תמרים אחד ללולב ואחד למזבח. מסתברא דלא פליג רבי יוחנן אמצות ערבה דהא כולי פרקין רהיט דאיכא מצות ערבה או מקרא או הלכה למשה מסיני, אלא דסבר רבי יוחנן יום ז' דוקא ומצוה לערבה להקפת מזבח (של) [כל] ז', אי נמי דסבר דאיכא ערבה ולולב למזבח כל שבעה ומפני שהערבה טפלה ללולב נקרא יום חבוט חריות, ורבנן סברי דליכא לולב למזבח כלל דכפת כתיב.

פסקי רי"ד מסכת סוכה דף מה עמוד ב

ר' יוחנן בן ברוקה אומ' חריות של דקל היו לוקטין כול'. ר' יוח' פליג אתנא קמא, ואמ' לא במורביות של ערבה היו מקיפין אלא בחריות של דקל, ולא היו מקיפין אלא חובטין על גבי המזבח, ויום שביעי נקרא יום חיבוט חריות, שהיו מרבין בחיבוט יותר משאר ימים. ומיד כיון

בס"ד
שגמרו היקף המזבח כבר נגמרה מצות הלולב והיו התינוקות שומטין לולביהן מהושענא שלהן ומשליכין ההדס והערבה ועושיין צרכיהן מן הלולבין ואוכלין האתרוגין שכבר עברה מצותו

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה סט

והמצוה הס"ט היא שהזהיר כהן בעל מום מהכנס להיכל בכללו. רוצה לומר המזבח ובין האולם והמזבח והאולם וההיכל. והוא אמר יתעלה (אמור כא בג) אך אל הפרכת לא יבא ואל המזבח לא יגש. וכבר התבאר בראש טהרות (כלים ספ"א) כי מבין האולם ולמזבח עם כל ההיכל נאסרה כניסתו על בעלי מומין ופרועי ראש. וכבר התבאר גם כן בספרא (אמור פ"ג ה"י) ששני לאוין אלו והם אל הפרכת לא יבא ואל המזבח לא יגש לא יספיק אחד מהם בלתי האחר ושניהם יחד להשלמת הדין בענין אחד והוא הגבלת המקום האסור עליהם להכנס בו. וכל זמן שיכנס אחד מהם מן המזבח ולפנים שלא לעבודה לוקה:

השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה סט

וכל זה איננו נכון. שלא ימנע אל המזבח לא יגש אלא שלא יעבוד עבודה והוא אמרו (שם) ולא יחלל את מקדשי לומר שאם עבד חלל ומה טעם לא יגש משום לא יחלל. וכן בכל מקום שכתוב גישת המזבח (שם ותצוה כח מג) הוא לעבודה כענין (ר"פ תשא) או בגישתם אל המזבח לשרת להקטיר אשה ל"י. ואמרו ית' אך אל הפרוכת לא יבוא אסר עליו הזאות שעל הפרוכת ואל המזבח לא יגש אסר העבודות כולן שעל המזבח ושניהם הוצרכו כמתבאר בספרא וכן פירש רבינו שלמה בפירוש התורה (פ' אמור). ... ומה ששינו במסכת כלים שאין נכנסין מבין האולם ולמזבח, מעלה מדבריהם. וכבר אמרו בגמר סוכה (מד א) כהנים בעלי מומין נכנסין בין האולם ולמזבח כדי לצאת בערבה. שהתירו להם איסור כניסה שלדבריהם משום מצות הערבה. וכן לתקון הבנין נכנסין לשם אפילו לויים וישראלים כמו שנתפרש באחרון שלערובין (קה א)

מגילת אסתר מצות לא תעשה סט

ומה שאמר עוד כי איסור הכניסה ששינו בפ"ק דכלים הוי דרבנן. אני אומר שהוא מן התורה, ומה שהתירו להכנס שם בעל מום משום מצות ערבה הוא לפי שמצות ערבה במקדש היא הלכה למשה מסיני כדאיתא בגמרא ואם כן אתי עשה דערבה ודחי לאו דבעל מום כדקו"ל דאתי עשה ודחי לא תעשה שאין בו כרת כדאיתא בריש פ"ק דיבמות (דף ה:). וגם מה שהיו נכנסים לתקון הבית הוא לפי שתקון הבית הוי מצות עשה מן התורה שהיא לבנות בית הבחירה שאם אין הבית מתוקן אין כאן בית רק חורבה.

ויקרא פרק כא פסוק כג

אך אל הפרכת לא יבא ואל המזבח לא יגש כי מום בו ולא יחלל את מקדשי כי אני ה' מקדשם:

העמק דבר ויקרא פרק כא פסוק כג

כלפי דישראל אינו מוזהר בלא תעשה מלבא אל ההיכל, ולא הוזהרו אלא כהנים, כמש"כ הרמב"ם בהל' ביאת המקדש פ"ב ה"ב והוזהרו כל הכהנים שלא יכנסו לקדש או לקדש הקדשים כו', והכי תניא בת"כ ר"פ אחרי אין לי אלא אהרן שאר כהנים מניין דבר אל אהרן אחיך, הא כל ישראל לא הוזהרו, והטעם הוא משום שאין בהם מצוה להכנס לצורך, מש"ה לא הוזהרו על שלא לצורך, והוא הטעם שכ' התוס' יבמות דל"ב דאין זר המקריב בטומאה חייב משום טומאה, היינו משום שאין בו מצוה להקריב בטומאה, מעתה הייתי אומר דה"ה בעל מום שאינו מצוה ליכנס לצורך עבודה אינו מוזהר ליכנס לצורך, וכמו לענין איסור שתוי יין תניא בת"כ פ' שמיני דבעל מום לא הוזהרו לבא שתוי יין לעזרה, והיינו משום שלא נצטוו לבא שלא שתוי יין, וא"כ ה"נ ס"ד שלא הוזהרו בע"מ ליכנס להיכל שלא לצורך עבודה (א), מש"ה פירש הכתוב דמוזהר מלבא אל הפרכת כמו תמימים:

רמב"ם הלכות שופר וסוכה ולולב פרק ז הלכה כב

כיצד היו עושיין מביאין אותה מערב שבת למקדש ומניחין אותה בגיגיות של זהב כדי שלא יכמשו העליון, ולמחר זוקפין אותה על גבי המזבח ובאין העם ולוקחין ממנה ונוטלין אותה בדרך שעושיין בכל יום, וערבה זו הואיל ואינה בפירוש בתורה אין נוטלין אותה כל שבעת ימי החג זכר למקדש אלא ביום השביעי בלבד הוא שנוטלין אותה בזמן הזה, כיצד עושה לוקח ש בד אחד או בדין הרבה חוץ מערבה שבלולב וחובט בה על הקרקע או על הכלי פעמים או שלש ת בלא ברכה שדבר זה מנהג נביאים הוא.

רבינו מנוח - ספר המנוחה הלכות שופר וסוכה ולולב פרק ז הלכה כב

אמר המפרש מריש הוה אמינא דהאי ובאין העם ונוטלין ממנה דקאמר הרב לאו למימרא שהעם יכנסו עד צדי המזבח ליטול הערבה משם שהרי אפילו לעזרת כהנים שנקראת מקום דריסת רגלי כהנים לא היו ישראל נכנסין כי אם לצורך מצוה כגון לסמיכה ולתנופה וכ"ש שלא היו רשאים ליכנס לצדי המזבח שהיה לפני מעזרת כהנים וקדושתו חמורה מעזרת כהנים שאפילו כהנים בעלי מומין לא היו רשאים ליכנס שם והייתי סבור דהאי ובאין העם ר"ל באין עד מקום מחיצתן והכהנים היו מביאין אותה להם ונוטלין אותה כיון דשמעתי לזהיא דכתב הרב אבן גאיית אמינא שהעם היו באין עד המזבח ממש ונוטלין הערבה משם וז"ל ודאמר גאון כי אין לו לישראל ליכנס בין האולם ולמזבח ודאי אין להם ליכנס לעבודה ושלא בשעת מצוה וצורך אבל בעונת מצוה שהותרו ליכנס נכנסין והתם אמרינן אמר רב יהודא אמר רב כשהיו ישראל נכנסין ועוליין לרגל אעפ"י שנמשכין אחת עשרה אמה אחורי בית הכפורת עומדין צפופין ומשתחווים רווחים ומדהותרו להמשך ולהכנס

אחורי בית הכפורת שלפנים מן המזבח ולאולם ולדביר הותרו נמי להקיף בין האולם ולמזבח בעונת מצוה ע"כ. וקשיא לי איך יכנס לשם בשביל זה הרי אין כאן מצוה כלל בשלמא סמיכה ותנופה הוו מן התורה בבעלים וצריכות להעשות במקום שחיטה דהיינו עזרת כהנים ומש"ה התיירו ליכנס שם אלא נטילת ערבה לא סגיא בלאו הכי והא אפשר לקיומי נטילת ערבה בלא כניסה עד המזבח ע"י הכהנים כדכתבינן לעיל ומשום הכי מסתבר כסברתינו הקדומה שלא כסברת הרי"ג ואפשר לומר דדוקא בהקפת מזבח קא שרי ליכנס שם דהא לא אפשר בלאו הכי דא"כ בטלה לה מצות הקפה אבל בנטילת ערבה משם שהנטילה ההיא אינה המצוה עצמה ויכול לקיים מצות ערבה בלא נטילתה משם כגון ע"י כהן כדכתבינן לעיל ואפילו הרב אבן גאית מודה דאסורים לנטלה משם.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת סוכה פרק ד

ר' יוסי בי ר' בון בשם לוי כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השניים והסכימו על דעת הראשונים ללמדך שכל דבר שנותניו נפשם בית דין עליו סופו להתקיים בידן כמה שנאמר למשה בסיני.

ערוך לנר מסכת סוכה דף מד עמוד א

בד"ה וחזרו. נביאים וייסודם ע"פ הדבור. מזה משמע דכן נאמר ע"פ הדבור בנבואה לנביאים ואין זה בכלל שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה כיון שלא נתחדש להם בדבור הנבואה רק מה שכבר נאמר למשה בסיני וכמו דאמרינן ספ"ב דסנהדרין (כב ב) אתי' יחזקאל ואסמכי' אקרא אמנם ק"ק דבירושלמי דפרקין לא משמע כן דשם מקשה ג"כ קושיא דהכא דאיך אמר ר"ח יסוד נביאים היא הא ר"י אמר הל"מ היא ומשני ר"י ב"ר בון בשם לוי כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השניים והסכימו על דעת הראשונים ללמדך שכל דבר שנותניו נפשם ב"ד עליו סופו להתקיים בידם כמה שנאמר למשה בסיני עכ"ל הירושלמי ומשמע מזה שע"י עצמם יסודו דין נטילת הערבה רק שהסכימה דעתם לדעת המקום שאמר כן למשה מסיני ודלא כרש"י שע"פ הדבור תקנו כן ועוד קשה דבתמורה (טז א) בהלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה אמרינן דאמרו ליהושע שאל מן השמים והשיב לא בשמים היא ושמואל השיב אין הנביא רשאי לחדש דבר ע"ש ומזה נראה דאפילו לענין להחזיר הלכה שכבר נאמרה למשה מסיני אי אפשר ואיך כתב רש"י דייסודו ע"פ דבור אכן בזה י"ל דבתמורה לא נאמר רק דאי אפשר לשאול מן השמים אבל מ"מ אפשר שנאמר לנביא מן השמים אבל מן הירושלמי צ"ע על פי רש"י וי"ל דרש"י הוכיח דע"כ דע"פ הדבור נתחדשה הל"מ דאל"כ מנא ידע ר' יוחנן דהל"מ ה' אם נפרש הירושלמי כפשוטו דנשכח לגמרי והנביאים מעצמם ייסדו ולכן ע"כ גם הירושלמי צריך לפרש כן:

ירמיהו פרק יז, ה-ח

(ה) כֹּה אָמַר ה' אֱרוּר הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּאָדָם וְשֵׁם בְּשָׂר זָרְעוּ וּמִן ה' יִסֹּר לְבוֹ: (ו) וְהִיָּה כְעָרְעָר בְּעָרְבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֹא טוֹב וְשָׁכֵן חֲרָרִים בְּמִדְבָּר אֲרָץ מְלֻחָה וְלֹא תִשָּׁב: ס (ז) בְּרוּר הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה' וְהִיָּה ה' מִבְּטָחוֹ: (ח) וְהִיָּה כְעֶעֶץ שֶׁתוֹל עַל מַיִם וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שָׁרְשָׁיו וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֹא חֹם וְהִיָּה עֲלֵהוּ רַעֲבָן וּבִשְׁנֵת בַּצָּרֶת לֹא יִדָּאָג וְלֹא יִמַּשׁ מַעֲשׂוֹת פְּרִי:

תהלים פרק א, א-ג

אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבְדֶרֶךְ חָטָאִים לֹא עָמַד וּבְמוֹשָׁב לְצִים לֹא יָשָׁב: (ב) כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוֹ וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה: (ג) וְהִיָּה כְעֶעֶץ שֶׁתוֹל עַל פְּלִי מַיִם אֲשֶׁר פְּרִו יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֲלֵהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ:

יחזקאל פרק מז, א-יב

וַיִּשְׁבְּנִי אֶל פֶּתַח הַבַּיִת וְהִנֵּה מַיִם יוֹצְאִים מִתַּחַת מַפְתַּן הַבַּיִת קְדִימָה כִּי פָנַי הַבַּיִת קְדִים וְהַמַּיִם יֹרְדִים מִתַּחַת מַכְתָּף הַבַּיִת הַיְמָנִית מִגִּבְּבָה לְמִזְבֵּחַ: (ב) וַיּוֹצֵאנִי דֶרֶךְ שַׁעַר צְפוֹנָה וַיִּסְבְּנִי דֶרֶךְ חוּץ אֶל שַׁעַר הַחוּץ דֶּרֶךְ הַפּוֹנֶה קְדִים וְהִנֵּה מַיִם מִפְּפִיּוֹת מִן הַכְּתָף הַיְמָנִית: (ג) בְּצֵאת הָאִישׁ קְדִים וְקוֹ בִּידוֹ וַיִּמְד אֶלֶף בְּאַמָּה וַיַּעֲבִרֵנִי בְּמַיִם מִי אֶפְסָיִם: (ד) וַיִּמְד אֶלֶף וַיַּעֲבִרֵנִי בְּמַיִם מִיִּם בְּרָכִים וַיִּמְד אֶלֶף וַיַּעֲבִרֵנִי מִי מִתְּנִיָּם: (ה) וַיִּמְד אֶלֶף נְחַל אֲשֶׁר לֹא אוֹכַל לַעֲבֹר כִּי גָאוּ הַמַּיִם מִי שָׁחוּ נְחַל אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹר: (ו) וַיֹּאמֶר אֵלַי הָרְאִית בּוֹ אָדָם וַיּוֹלְכֵנִי וַיִּשְׁבְּנִי שֹׁפֵת הַנְּחַל: (ז) בְּשׁוֹבְנִי וְהִנֵּה אֶל שֹׁפֵת הַנְּחַל עַץ רַב מְאֹד מְזֶה וּמְזֶה: (ח) וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמַּיִם הָאֵלֶּה יּוֹצְאִים אֶל הַגְּלִילָה הַקְּדֻמוֹנָה וַיֵּרְדוּ עַל הָעָרְבָה וּבָאוּ הַיְמָה אֶל הַיְמָה הַמוֹצְאִים וְנִרְפְּאוּ וְנִרְפְּאוּ הַמַּיִם: (ט) וְהִיָּה כֹל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִשְׂרָץ אֶל כָּל אֲשֶׁר יָבֹא שָׁם נְחָלִים יַחֲיֶה וְהִיָּה הַדְּגָה רַבָּה מְאֹד כִּי בָאוּ שָׁמָּה הַמַּיִם הָאֵלֶּה וַיִּרְפְּאוּ וְחֵי כָל אֲשֶׁר יָבֹא שָׁמָּה הַנְּחַל: (י) וְהִיָּה וְעַמְדוֹ עָמְדוֹ עָלָיו דְּגִיִּים מַעֲיִן גְּדִי וְעַד עֵין עֲגָלִים מִשְׁטוֹחַ לְחֲרָמִים וְהָיוּ לְמִינֵה תְהִיָּה דְגָתָם כְּדָגַת הַיָּם הַגְּדוֹל רַבָּה מְאֹד: (יא) בְּצֵאתוֹ בְּצֵאתוֹ וַיִּרְפְּאוּ וַיִּרְפְּאוּ לְמַלְחָה נְתָנוּ: (יב) וְעַל הַנְּחַל יַעֲלֶה עַל שֹׁפְתוֹ מְזֶה וּמְזֶה כָּל עֵץ מֵאֲכָל לֹא יִבּוֹל עֲלֵהוּ וְלֹא יִתֵּם פְּרִו לְחִדְשָׁיו יִבְכֹּר כִּי מִימֵיו מִן הַמִּקְדָּשׁ הָמָּה יּוֹצְאִים וְהָיוּ וְהִיָּה פְרִו לְמֵאֲכָל וְעֲלֵהוּ לְתוֹרֹפָה:

ישעיהו פרק נח, יא

וְנִחַךְ ה' תְּמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נִפְשָׁךְ וְעֲצַמְתֶּיךָ יַחְלִיץ וְהִיָּיתְּ כְגֹן רֹךְ וּכְמוֹצָא מַיִם אֲשֶׁר לֹא יִכְזָבוּ מִימֵיו: